

УДК 81' 373. 4'42

**Семантичні зв'язки між термінами
“Дискурсивний простір – потік – поле – оточення”**

Гнатюк А. В.

*Волинський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна*

Стаття присвячена дослідженню зв'язків між термінологічними одиницями “дискурсивний простір – потік – поле – оточення”, що часто вживаються синонімічно. У роботі розглядаються та уточнюються дефініції цих одиниць, виявляються їхні спільні та відмінні характеристики, спростовується легітимність синонімічного вживання деяких із зазначених термінологічних одиниць на противагу гіпо-гіперонімічному застосуванню.

Ключові слова: *дискурсивний простір, дискурсивний потік, перебіг дискурсу, дискурсивне поле, інформаційний потік, дискурсивний модус, дискурсивний тенор, дискурсивне оточення.*

З плином часу від лінгвістики тексту поступово перейшли до дослідження дискурсу. Тематика дискурсу досить популярна у лінгвістичній та філософській літературі, про що засвідчують численні праці як західних, так і вітчизняних вчених [2; 4; 5; 9; 12; 19; 20].

При веденні наукової роботи на матеріалах художнього дискурсу лінгвісти оперують такими термінологічними одиницями, як *дискурсивний простір, дискурсивний потік* (або *перебіг дискурсу*), *дискурсивне поле та дискурсивне оточення*. Досить часто такі одиниці вживаються синонімічно, хоча насправді між ними існують певні семантичні відмінності.

Метою нашого дослідження є встановлення семантичних відмінностей між зазначеними поняттями та з'ясування існуючих між цими термінологічними одиницями семантичних зв'язків.

Реалізація мети передбачає виконання наступних *завдань*:

- виокремлення кластеру термінологічних одиниць, що використовуються у роботі із художнім дискурсивним матеріалом та вживаються синонімічно із одиницею “*дискурс*”;
- на основі теоретичного матеріалу розглянути дефініції аналізованих термінологічних одиниць виявити спільні та відмінні характеристики;
- підтвердити чи спростувати легітимність синонімічного вживання зазначених термінологічних одиниць.

Встановлення описаних зв'язків становить *новизну* нашого дослідження.

Задля пояснення терміну *дискурсивний потік*, звернемось до теорії функціональної граматики, відомої ще під назвою системної функціональної лінгвістики, засновниками котрої вважаються Майкл Халлідей та Рукая Хейсан [13].

В основі цієї концепції лежить соціосеміотичний підхід, згідно з яким дискурс необхідно вивчати у соціальному контексті, беручи до уваги його культурне та ситуативне навантаження. Виділяється три аспекти соціального контексту (або ситуативно-контекстуальні компоненти), що допомагають інтерпретувати соціальний контекст дискурсу та середовище у якому відбувається обмін інформацією: *дискурсивне поле, дискурсивний тенор та дискурсивний модус* [20, с. 46].

Дискурсивне поле (discourse field) – соціально-контекстуальний аспект дискурсу, що позначає соціальний акт та його природу. Дискурсивне поле показує, у чому саме беруть участь його учасники, використовуючи мовні засоби як невід’ємний компонент взаємодії. Дискурсивне поле є ідейним тематичним каркасом усього дискурсу загалом. Дискурсивне поле відноситься до усіх без винятку типів соціальних актів (наприклад, миття посуду, політичні дебати тощо) [14, с. 216; 20, с. 46–47].

Соціальний аспект дискурсивного поля тісно пов'язаний із ідеаційним значенням (*ideational meaning*) дискурсу: значення поєднує дискурс із контекстом. Зв'язок між дискурсом та контекстом відбувається на семантичному рівні семіотики. Ідеаційне значення дискурсу відображає зміст дискурсу, показує, що відбувається у конкретній ситуації із конкретної тематики, та дає відповідь на питання: Про що власне дискурс? [14, с. 216; 20, с. 46–47].

Дискурсивний тенор (discourse tenor) – ситуативно-контекстуальний компонент дискурсу, що детермінує учасників дискурсу, відношення між ними, їхній статус та роль. Тенор вказує на типи мовних ролей, що здійснюються комунікантами у діалозі, та низку соціально значимих відношень, у яких вони перебувають. При аналізі тенору оперують такими поняттями, як влада, соціальна дистанція та ін. [13;14, с. 216; 20, с. 46–47].

Крім того, дискурсивний тенор демонструє емоційне навантаження дискурсної взаємодії, переживання та емоції учасників дискурсу. Наприклад, дискурсивний тенор соціального акту об'єктивної дискусії між судьями відрізнятиметься від тенору акту мітингу протесту. Базою дискурсивного тенору виступає інтерперсональне значення (*interpersonal meaning*) [13; 20, с. 46–47].

Щоб розпізнати інтерперсональне значення дискурсу необхідно з'ясувати, яким чином інтраканти пов'язані зі змістом дискурсу, тобто його ідеаційним значенням, а також як саме використовується співрозмовниками мова для взаємодії. Наприклад, застосування наказу свідчить про повноваження комуніканта його надавати, а вживання прикметника “*terrible*” відображає емоційний стан особи, що ним оперує [20, с. 46–47].

Дискурсивний модус (discourse mode) – сигніфікує роль, що відіграється мовою, та очікування учасників щодо можливостей мови у конкретній ситуації. Дискурсивний модус пов'язаний із символічною організацією тексту, його статусом, його функцією у контексті, включаючи канали мовлення (усний, письмовий, чи їх поєднання) та риторичну функцію тексту. Найважливіше питання, на яке покликаний відповісти дискурсивний модус: Як організований дискурс? Яка його функція у контексті? Що досягається завдяки дискурсу? [20, с. 47].

Модусу дискурсу, відомому ще як контекстуальному модусу, відповідає текстуальне значення (*textual meaning*) дискурсу. Текстуальне значення дискурсу – організація контекстуальних елементів у структуру вищого рівня. Такою об'ємнішою структурою може фігурувати перспектива, із якою порушується певна тематика, та техніки, за допомогою яких одна частина інформації висвітлюється яскравіше, ніж інша, а також техніки об'єднання речень [13; 14, с. 216; 15, с. 69; 20, с. 47–48].

Процес функціонування дискурсу, у якому відбувається мапування його ідеаційного, інтерперсонального та текстуального значень, відбувається у *дискурсивному потоці* (*the flow of discourse*) [12, с. 84; 15, с. 69; 16; 18], [17, с. 37–81].

Дискурсивний потік часто ототожнюється із поняттям *інформаційний потік*. Синонімічність цих термінів має місце лише при розгляді мови, як засобу передачі інформації, а не її створення. Проте, якби функції мови зводились лише до передачі інформації, мова не змогла б слугувати базою для штучної інтелектуальної комп'ютерної обробки даних [14, с. 216].

Для передачі англomовного *the flow of discourse* також використовується синонімічний термін *перебіг дискурсу*, що навіть влучніше передає його значення тому, що не викликає асоціацій із словосполученням *інформаційний потік*.

Невідповідність термінів *дискурсивний* та *інформаційний потік* впливає ще й із позицій теорії функціональної граматики. При застосуванні терміну *інформаційний потік* наголошується на важливості власне інформації, тобто виноситься на поверхню ідеаційне значення дискурсу, залишаючи осторонь інтерперсональне та текстуальне значення [15, с. 69].

Тому *інформаційний потік* є швидше відображенням дискурсивного поля, що становить лише один із трьох соціальних аспектів контексту дискурсу, а отже, не може ототожнюватись із *дискурсивним потоком* через неврахування аспектів тенору та модусу, і – відповідно – відсутності інтерперсонального та текстуального значень.

Дискурсивний потік не слід вважати синонімічним із *дискурсивним простором*. Термін *дискурсивний простір* вживається для позначення прагматичної форми контексту, що структурує знання, котрі містяться у дискурсі.

Термін *дискурсивний простір* був уперше описаний Бернардом Муленом на Третій міжнародній конференції із концептуальних структур ICCS, що відбулась у м. Санта-Круз (Каліфорнія, США) у 1995 році. Згідно з доповіддю Мулена, "*дискурсивні простори створюються, оновлюються та викликаються агентом як результат спроб генерування чи розуміння дискурсу*" [19, с. 89].

У свою чергу, на теренах російських лінгвістичних шкіл при оперуванні поняттям *дискурсивний простір* до його семантики включається також "*багатогранна система суджень (дискурсів) як процес конструювання "комбінаторного варіанта чуттєвих уявлень та тлумачень"* для досягнення розуміння його тематики, тобто ідеаційного значення [1].

Дискурсивний простір функціонує як розгортання реальності існуючих елементів у процесі їх зіткнення в результаті системи взаємодій, взаємозалежностей та взаємовпливу [11, с. 172–185]. Межі дискурсивного простору окреслюються тематикою конкретного дискурсу [4]. Перебуваючи у дискурсивному просторі, мовець знаходиться у логічному середовищі, котре включає також усі продуковані ним раніше дискурси з визначеної тематики. Таким чином, дискурсивний простір є дещо ширшим поняттям, ніж дискурсивний потік [6, с. 103; 47, с. 131–136; 9, с. 6].

Кожна конкретна лексема, що вживається у дискурсі, потрапляє у *дискурсивне оточення*, де знімається її багатозначність та відбувається конкретизація значення. Дискурсивне оточення лексеми – це зв'язок лексичної конструкції із дискурсом, це сполучуваність лексеми із іншими лексичними одиницями дискурсу, завдяки чому реалізується ідеаційне, інтерперсональне та текстуальне значення дискурсу. Дискурсивне оточення слова диктує наші уявлення про чисельність його значень і навіть – певною мірою – дозволяє їх формалізувати [5, с. 218].

Дискурсивне оточення допомагає адекватно інтерпретувати семантику лексем, що безпосередньо залежить від такого дискурсивного оточення, а власне лексеми функціонують як активні елементи комунікативного процесу [10].

Саме завдяки аналізу дискурсивного оточення лексеми можливо зняти її лексичну багатозначність, адже дискурс ідентифікує значення лексичної одиниці [3, с. 250–255; 5, с. 218; 8, 445–450].

Як висновок, вважаємо доцільним використання термінів *дискурсивний потік* або *перебіг* – для позначення процесу функціонування дискурсу, у якому відбувається мапування його ідеаційного, інтерперсонального та текстуального значень; терміну *дискурсивне оточення* – для позначення оточення конкретної лексеми у дискурсі; *дискурсивне поле* – для висвітлення соціально-контекстуального аспекту дискурсу, ідеаційного значення дискурсу, його тематичного каркасу, що включає мовні засоби як невід’ємний компонент взаємодії.

У результаті дослідження зв'язки, що існують між термінами *дискурсивний простір – потік (перебіг) – поле*, визначено як гіпо-гіперонімічні. Дискурсивний простір включає у себе множину продукованих дискурсивних потоків, котрі, у свою чергу, формуються *дискурсивним полем* у сукупності із *дискурсивним тенором* та *модусом*. Підтверджено синонімічність *дискурсивного потоку* та *перебігу*, а також синонімічні зв'язки між *дискурсивним полем* та *інформаційним потоком*. Необхідність у застосуванні терміну *дискурсивне оточення* виникає при визначенні зв'язку конкретної лексичної конструкції із дискурсом. *Дискурсивне оточення* лексеми знімає багатозначність останньої як у *дискурсивному просторі*, так і у *дискурсивному потоці* та *полі*.

Вважаємо *перспективним* практичний розгляд зв'язків між досліджуваними термінологічними одиницями на матеріалі сучасного художнього дискурсу.

Список літератури

1. Белякова Л. М. Культуроведческое образование школьников в дискурсном пространстве : дис. ... канд. культурологии : спец. 24.00.01 “теория и история культуры” / Л. М. Гуляева. – Ярославль, 2007 – 246 с.
2. Бизюков Н. В. Семантико-прагматический потенциал фразеологических единиц сферы человеческих отношений современного французского языка (на материале публицистического дискурса): дис. ... кандидата филол. наук : спец.10.02.05 “Романские языки” / Н. В. Бизюков. – ГОУВПО “Московский педагогический государственный университет. – Москва, 2009. – 178 с.
3. Кобрицов Б. П. Поверхностные фильтры для разрешения семантической омонимии в текстовом корпусе / Б. П. Кобрицов, О. Н. Ляшевская, О. Ю. Шеманаева // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: Труды международной конференции “Диалог’2005”. – М.: Наука, 2005. – С. 250 – 255.
4. Костяшина Е. А. Дискурсивное взаимодействие в текстовом пространстве научно-популярного медицинского журнала : дис. ... канд. фил. наук : спец.10.02.01 “русский язык” / Е. А. Костяшина. – Томск, 2009. – 232 с.
5. Ляшевская О. Н. Многозначность сквозь призму дискурса / О. Н. Ляшевская, Е. В. Рахилина // Инструментарий русистики: корпусные подходы. Slavica Helsingiensia Series. – Хельсинки Helsinki University Press, 2008. – Вып. 34. – С. 217–232.

6. Плотникова С. Н., Политическое дискурсивное пространство, принципы конструирования / С. Н. Плотникова, С. А. Домышева // Политическая лингвистика / Екатеринбург: ГОУ ВПО "Урал. гос. пед. ун-т", 2009. – Вып. (1) 27. – С. 103 – 108.
7. Плотникова С. Н. Языковое, дискурсивное и коммуникативное пространство / С. Н. Плотникова // Вестник ИГЛУ. – Иркутск: ИГЛУ. – 2008. – Вып. 1. – С. 131 – 136. – (Серия "Филология: Язык. Культура. Коммуникация").
8. Рахилина Е. В. Многозначность как прикладная проблема: Лексико-семантическая разметка в Национальном корпусе русского языка / Е. В. Рахилина, Б. П. Кобрицов, Г. И. Кустова, О. Н. Ляшевская, О. Ю. Шеманаева // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: Труды международной конференции "Диалог'2005". – М.: Наука, 2006. – С. 445 – 450.
9. Сосорова Б. С. Циркулирование разделяемых смыслов в дискурсивном пространстве / Б. С. Сосорова // Информационно-коммуникационное пространство и человек: материалы международной научно-практической конференции 15–16 апреля 2011 года. – Пенза – Москва – Витебск: Научно-издательский центр "Социосфера", 2011. – С. 6 – 8.
10. Шувалов В. И. Метафора в лексической системе немецкого языка : дис. ... докт. фил. наук : спец.10.02.04 "германские языки" / В. И. Шувалов. – Москва, 2006. – 392 с.
11. Юдина Т. В. Дискурсивное пространство политической речи / Т. В. Юдина // Сборник научных трудов "Актуальные проблемы теории коммуникации". – СПб.: Изд-во СПбГПУ, 2004. – С. 172 – 185.
12. Chafe W. L. Discourse, consciousness, and time: the flow and displacement of conscious experience in speaking and writing / W. L. Chafe. – Chicago: University of Chicago Press, 1994. – 327 p.
13. Halliday M. A. K. Cohesion in English / M. A. K. Halliday, Ruqaiya Hasan. Cohesion in English. – London: Longman, 1985 – 374 p.
14. Halliday M. A. K. Computational and Quantitative Studies / M. A. K. Halliday, J. J. Webster // Collected Works of M. A. K. Halliday. – London: Continuum International Publishing Group, 2006. – Vol. 6. – 300 p.
15. Halliday M. A. K. The Language of Science. / M. A. K. Halliday, J. J. Webster // Collected Works of M. A. K. Halliday. – London: Continuum International Publishing Group, 2006. – Vol. 5. – 243 p.
16. Martin J. R. English Text: System and Structure / J. R. Martin – Amsterdam: John Benjamins Pub. Co., 1992. – 620 p.
17. Matthiessen, C. Interpreting the Textual Metafunction / C. Matthiessen // Advances in Systemic Linguistics: Recent Theory and Practice. – London: Pinter Publishers, 1992. – P. 37 – 81.
18. Matthiessen C. Lexicogrammatical Cartography: English Systems / C. Matthiessen. – Tokyo: International Language Science Publishers, 1995. – 978 p.
19. Moulin B. Discourse Spaces: a Pragmatic Interpretation of Contexts. / B. Moulin // Proceedings of the Third International Conference on Conceptual Structures: Applications, Implementation and Theory. Lecture Notes in Artificial Intelligence. – 1995. – Vol. 954. – P. 89 – 104.
20. Renkema J. Introduction to Discourse Studies / J. Renkema. – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2004. – 363 p.

Гнатюк А. В. Семантические связи между терминами “Дискурсивное пространство – поток – поле – окружение” // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» – 2012. – Т.25 (64). – № 1. Часть 1. С.270-275.

Статья посвящена исследованию связей между терминологическими единицами “дискурсивное пространство – поток – поле – окружение”, которые часто используются в качестве синонимов. В работе рассматриваются и уточняются дефиниции указанных единиц, выявляются их общие и различные характеристики, опровергается легитимность синонимического употребления некоторых из исследуемых единиц в противовес гипо-гиперонимичному применению.

Ключевые слова: *дискурсивное пространство, дискурсивный поток, протекание дискурса, дискурсивное поле, информационный поток, дискурсивный модус, дискурсивный тенор, дискурсивное окружение.*

Gnatiuk A. V. Semantic relations between terms “discourse space – flow – field – environment” // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communications». – 2012. – V.25 (64). – № 1. Part 1. – P.270-275.

The article presents a research on relations between terminological units “discourse space – flow – field – environment” which are often used as synonyms. The study gives consideration to refining of the definitions of the named units. During the investigation we determined the common and peculiar features between the notions under study, as well as disproved the legitimacy of synonymic use of some of them. Hypo-hyperonymic application of specific terminological units is proposed instead.

Key words: *discourse space, the flow of discourse, discourse field, the flow of information, discourse mode, discourse tenor, discourse environment.*

Поступила до редакції 12.03.2012 р.